

ПАКТЪТ ЗА „ВЕЧНО ПРИЯТЕЛСТВО“, ИЛИ ОСЪЩЕСТВИЛИ СЕ БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКОТО СБЛИЖЕНИЕ

Др Войн БОЖИНОВ

Научен сътрудник в Института по история при БАН

Докато по-рано всякакъв намек за добри отношения с Югославия се смяташе като посегателство на суверенитета на България и предизвикваше жестоки репресии от страна на неотговорните фактори, сега всички среди одобряваха протягането на ръка на югославското правителство. (Из спомените на Константин Муравиев)¹

Нашата политика е да не предизвикваме никого, най-малко Югославия, но да обезпечим националната независимост на България. (Из мемоарите на проф. Александър Цанков)²

АБСТРАКТ: *В статията се разглежда Пактът за вечно приятелство (1937), подписан от Георги Кьосеиванов и Милан Стоядинович. Анализират се причините и предпоставките, довели до появата на този документ, както и последствията, които има той върху отношенията между Царство България и Кралство Югославия, съдбата на Македония и цялостното политическо развитие на Балканите.*

Ключови думи: *България, Югославия, Македония, цар Борис III, Кьосеиванов, Стоядинович, ВМРО, пакт*

¹ Муравиев К., *Събития и хора*, София, 1992, стр. 225.

² Цанков А., *Моето време*, б. м. и д., стр. 463.

На връх новата 1937 г. в обръщение по радио „София“ министър-председателят и министър на външните работи Георги Къосеиванов оповестява, че между България и Югославия ще бъде сключен пакт, даващ израз на желанието на Царството „да живее в мир с всички свои съседи, особено с братска Югославия“. Той става факт на 24. I. 1937 г., когато в Белград шефът на българското правителство и неговия югославски колега Стоядинович слагат подписите си под „Договор за приятелство между България и Югославия“, състоящ се от само два члена. Макар и пестелив откъм текстове българо-югославският пакт повдига неизбежни въпроси – по какъв път тръгва българската външна политика?

Пактът е различният път, по който България тръгва, за да реши проблемите, натрапени ѝ с договора от Ньой. Той е рожба на мирната ревизия, на която залага българската дипломация. Без него не би бил възможен пробива в международната изолация на страната, а оттук и осъществяването на Солунското споразумение. За съжаление потенциалът на пакта не може да бъде реализиран докрай. Принцът-регент Павел и външният му министър Цинцар-Маркович не желаят тясно сътрудничество с България и отхвърлят протегнатата ръка на София, защото се опасяват от засилване на българските позиции в региона.

Събитията след април 1941 г. дават тласък на радикалните решения и на едно доста крехко българско национално обединение, постоянно контролирано от Третия райх. С поражението на Германия на Балканите става ясно колко ефимерно е било то.

* * *

Подписването на договора от Ньой сюр Сен дава юридическа санкция на загубата на България в Първата световна война. С помощта на френските и английските си съюзници, съседните на Царството държави, поделват помежду си изконни български земи. В тях те въвеждат режим, поставил българите в непоносимо положение. По този начин българският национален въпрос навлиза в нова, още по-сложна фаза.

Тежкият мир не е единственото отрицателно последствие от българското поражение. След 1919 г. София изпада във външнополитическа изолация, както на Балканите, така и в Европа. Възможностите на българската дипломация, да защитава държавните интереси на голямата европейска сцена, са силно ограничени. С това българите, оказали се извън политическите граници на Царството, са оставени на благоволенieto на победителите (малки и големи), които бързо забравят за спогодбите, гарантиращи малцинствените им права. Така България се озовава в слаба и деликатна позиция. Тя е принудена да усвои мирната ревизия, като метод на действие в борбата за премахване на несправедливостите от Ньой. За нещо повече Царството

няма сили. Това води до болезнени компромиси, които то трябва прави, когато в Европа предстоят радикални промени.

През втората половина на 30-те години на миналия век политическите пластове на европейския континент осезаемо се раздвижват. Външната политика на Третия райх поставя на карта съществуването на Версайската система от мирни договори. Започва разпадът на *status quo*-то, установено в Европа, след края на Първата световна война.

Случващото се в центъра на Стария континент оказва силно влияние на политическата ситуация в Югоизточна Европа. Малката антанта и Балканското съглашение, гарантиращи версайските граници на Балканите, стават обект на ожесточена борба между набиращите скорост Германия и Италия и западноевропейските демокрации. В сблъсъка по-между им отслабена България вижда шанс за възстановяване на международния си престиж и за пробив в договора от Ньой. Разковничето за осъществяване на българските намерения се оказва в отношенията с Югославия.³ С началото на безпартийния режим в България всички пречки за още по-тясно разбирателство между София и Белград са премахнати.⁴

През 1936 г. идеята за споразумение между двете държави става реално осъществима. По българска инициатива, след няколкомесечни сон-

³ Югославия е член на Малката антанта и на Балканското съглашение. И в двете коалиции тя играе централна роля. Вж. Campus E., *The Little Entente and the Balkan Alliance*, București, 1978; Avramovski Ž., *Balkanska antanta 1934–1940*, Beograd, 1986. Опитният български дипломат Дечко Караджов констатира: „Югославия е оста, около която гравитират партньорите на двете съглашения“. Вж. ЦДА, 176 к, оп. 6, а. е. 2037, л. 35. Едновременно с това, в началото на 30-те години, Белград започва да провежда линия на сближение със София, за да си подсури тила, поради трудните си отношения с Рим и Будапеща. Вж. Манчев Кр., В. Бистрички, *България и нейните съседи 1931–1939*, София, 1978, стр. 63–83.

⁴ На 19. V. 1934 г., Военният съюз извършва преврат и започва да управлява съвместно с „надпартийната организация“ „Звено“. Едно от първите мероприятия на новите власти в София е да забранят Вътрешната македонска революционна организация. По този начин се дава силен аргумент на българския цар и на българското правителство пред Белград, за подкрепа на външнополитическите планове на Царството и за конкретни действия по облекчаване на съдбата на българите в Югославия. Не е случайно Ал. Цанков, в разговор с югославския министър-председател Милан Стоядинович (за него ще стане дума по-долу), случил се през ноември 1936 г., стига до извода: „Македонската организация ползва най-много вас (белградските политици – б. м.). Със своята работа в Македония тя ви дава повод да унищожавате всички ония, в които българското съзнание не е окончателно угаснало“. Вж. Цанков Ал., *Моето време...*, стр. 463. Лишени от главния довод за обструкция на българските искания югославските управляващи тръгват на някои компромиси. Те, обаче, по никакъв начин не засягат жизнено важните интереси на Царството, които никой в Белград не мисли да поставя на риск. С убийството на крал Александър Караджорджевич и тези малки отстъпки остават само на хартия. България успява да разсее подозренията спрямо нея, появили се след атентата в Марсилия. Българо-югославските отношения, макар да изпадат в застои, остават приоритет. Чака се удобното време те да бъдат реактивирани. Вж. Божинов В., „Деветнадесетомайките, ВМРО и българо-югославските отношения“, в: *Сборник в чест на чл. кор. Георги Марков* (под печат).

дажи тя се реализира.⁵ На връх новата 1937 г. в обръщение по радио „София“ министър-председателят и министър на външните работи Георги Кьо-сеиванов оповестява, че между България и Югославия ще бъде сключен пакт, даващ израз на желанието на Царството „да живее в мир с всички свои съседи, особено с братска Югославия“.⁶ Той става факт на 24. I. 1937 г., когато в Белград шефът на българското правителство и неговия югославски колега Стоядинович слагат подписите си под „Договор за приятелство между България и Югославия“, състоящ се от само два члена.⁷ Макар и пестелив откъм текстове българо-югославският пакт повдига неизбежни въпроси – по какъв път тръгва българската външна политика? Как България ще защитава националните си интереси на Балканите, оттук нататък? Каква ще е съдбата на българите от Македония и Западните покрайнини?

Българското общество започва да си задава подобни въпроси още преди подписването на договора, но като цяло посреща вестта за него одобрително.⁸ Родният политически елит, също изказва задоволството си

⁵ ЦДА, ф. 3 к, оп. 1, а. е. 1193, л. 14. Предисторията на пакта е обект на редица изследвания. Ето защо не е необходимо тя да бъде преповтаряна. Вж. Арсов П., „Българо-югославският пакт от 1937 г. – балкански Мюнхен“, *ТрВИИКМ*, 1961, № 1, стр. 331–345; Волков Вл., *Германо-югославские отношения и развал Малой Антанты 1933–1938*, Москва, 1966, стр. 148–161; Avramovski Ž., „Uticao jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januara 1937. godine na odnose između članica Balkanskog sporazuma“, *ЛС*, 1965, № 2, стр. 3–20; същият, *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937*, Beograd, 1968, стр. 237–243; същият, *Balkanska antanta...*, стр. 250–256; Манчев Кр., В. Бистрички, *България и нейните...*, стр. 205–225; Манчев Кр., *Югославия и международните отношения на Балканите 1933–1939*, София, 1989, стр. 137–152; Спасов Л., Цв. Спасова, „Българо-югославският пакт от 24 януари 1937 г. за Нерушим мир и вечно приятелство“, *ИИВИБА*, том 61, 1997, стр. 146–157; *История на българите*, том IV, София, 2003, стр. 425–426 (параграфът, засягащ темата, е написан от Л. Спасов).

⁶ ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 221, л. 1; ф. 370 к, оп. 3, а. е. 98, л. 21–22; „Министър-председателят оповестява пакта за вечно приятелство с Югославия“, *Днес*, бр. 278, 2. I. 1937 г.; „Пакт за вечно приятелство между България и Югославия“, *Дневник*, бр. 11113, 2. I. 1937 г.; „Хубавата вест“, *Мир*, бр. 10937, 2. I. 1937 г.; „Нова доба на Балкану“, *Политика*, бр. 10278, 1. I. 1937 г.

⁷ „Г. г. Стоядинович и Кьосеиванов подписаха пакта“, *Днес*, бр. 294, 24. I. 1937 г.; „После подписа, извршеног у неделу“, *Политика*, бр. 10300, 26. I. 1937 г. Находчиво българо-югославският пакт е определен като „своеобразен рекорд в историята на дипломатията“. Вж. Волков Вл., *Германо-югославские отношения...*, стр. 161. Единственият пасаж в него, имащ значение гласи: „Ще съществува нерушим мир и искрено и вечно приятелство между Царство България и Кралство Югославия“. Вж. ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 221, л. 11; „Договор за приятелство между България и Югославия“, *ДВ*, бр. 16, 25. I. 1937 г. Не бива да се подценява фактът, че българо-югославският договор, донякъде, е плод на добрите лични взаимоотношения между Кьосеиванов (преди да поеме министър-председателския пост той е пълномощен министър в Белград) и Стоядинович. Политическото приятелство между тях ще трае през целия период на управлението им, почти съвпадащо по време.

⁸ Генов Г. П., „Пактът за вечно приятелство с Югославия“, *Дъга*, бр. 175, 2. I. 1937 г.; същият, „Българо-югославският пакт“, *Отец Паусий*, 1937, № 1, стр. 31–32. В тези две статии проф. Георги П. Генов (член на ръководството на Всебългарския съюз „Отец Паусий“) категорично отхвърля мнението, че българо-югославското споразумение е част от пактоманията обхванала Европа по онова време.

от споразумението.⁹ Дори Българската православна църква приветства разбирателството между София и Белград.¹⁰ Единственото неодобрение пакта среща в средите на разтурената ВМРО, която се обявява в категорична негова опозиция, считайки че цената за българо-югославското сближение ще бъде платена от македонските българи.

Как и защо остатъците от Вътрешната организация се обявяват против българо-югославския договор?

Още с подготовката на пакта софийският кабинет бърза да блокира всякакви прояви, застрашаващи преговорите между България и Югославия.¹¹ Подобни действия са ясен сигнал към останалите активни дейци на Организацията, че властта ще бъде непоколебима към всяка по-остра тяхна изява. Но мерките на кабинета не стряскат привържениците на ВМРО. В навечерието на споразумението до чуждестранните кореспонденти в София е изпратен позив от „средите на бившата ВМРО, в който се апелира към

⁹ М. М-ов (вероятно Михаил Маджаров), „Българо-югославският пакт“, *Мир*, бр. 10937, 6. I. 1937 г.; „Проф. Ал. Цанков, К. Георгиев, Гр. Василев, Ал. Малинов, Мих. Маджаров и Сл. Василев за българо-югославския пакт“, *Дневник*, бр. 11122, 15. I. 1937 г.; „Положението“, *Възход*, бр. 24, 2. II. 1937 г.; „Българската външна политика“, *Млада воля*, бр. 19, 30. I. 1937 г.; „Българо-югославският пакт за приятелство“, *Българска мисъл* (Буенос Айрес), бр. 135, 25. II. 1937 г.; „Значението на сключения пакт“, *Бразда*, 1937, № 1. Месец след подписването на договора дори Андрей Тошев (изявен привърженик на македонската кауза) се изказва одобрително за него. Вж. „Г-н Андрей Тошев за българо-югославския пакт“, *Днес*, бр. 320, 24. II. 1937 г. Вероятно българският политик си е спомнил, че в качеството си на министър-председател (април–ноември 1935 г.) е водил разговор Херман Гьоринг (председател на германския Райстаг и главнокомандващ на Луфтвафе), който настоява за задълбочаване на отношенията между България и Югославия. Бъдещият райх-маршал прави това, въпреки че много добре знае настроеността на Тошев „спрямо Белград по македонския въпрос“. Вж. Николаев Н. П., *Фрагменти от мемоари*. София, 1994, стр. 212. В една великолепна монографията за буржоазните партии след 1934 г. се казва: „По този пункт (българо-югославския пакт – б. м.) от външната политика на България застанаха на едни и същи позиции (одобряване на договора – б. м.) всички политически партии и групи, всички политически фактори на буржоазна България“. Вж.: Георгиев В., *Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България 1934–1939*, София, 1971, стр. 416. Вж. още: Димитров Ил., *Българската демократична общественост фашизмът и войната 1934–1939*, София, 2000, стр. 224.

¹⁰ Стефан Софийски, „Велик ден за българския и югославски народи“, *Днес*, бр. 298, 28. I. 1937 г., Пактът се оказва литературно и музикално вдъхновение. Ангел Неделев пише стихотворението „Вечно приятелство“:

*„В мир благодатен – приятелство вечно,
О, радост за всички било би това!
След кървави разпри – сближение сърдечно,
С почит взаимна и равни права!“*

Вж.: *Народен страж*, № 3, 1937, стр. 11. В Кралството композиторът Алфред Пордес-Средкович написва: „Цар Борис III. Бугарско-югословенски марш“. Вж. ЦДА, ф. 3 к, оп. 1, а. е. 1193, л. 17–28.

¹¹ Българското правителство забранява всякакви публични прояви около датата 27. XI. 1936 г., когато се навършват 17 години от Ньойския договор. Въпреки това демонстрации има, но по нареждане от Министерския съвет никой централен ежедневник не ги отразява. Вж.: Волков Вл., *Германо-югославские отношения...*, стр. 159–160.

българската общественост да се обяви против пакта с Югославия, против правителството и да запази традициите на българщината“.¹² Непосредствено преди договора хората на Вътрешната организация демонстрират потвърдата си позиция. Те директно предупреждават шефа на правителството Кьосеиванов, софийския митрополит Стефан и Димо Казасов (председател на Българо-югославското дружество), че ще бъдат убити. Едновременно с това, посредством позиви, Организацията призовава българския народ да се противопостави на управлението и заявява, че в деня на посещението на българския министър-председател в Белград ще бъдат извършени атентати на югославска територия.

Какви са били възможностите на ВМРО да осъществи заканите си е трудно да се прецени. Все пак, не трябва да се забравя, че към това време Вътрешната организация е в летаргия и възможностите ѝ за активни действия са силно ограничени. Българската власт, обаче, обръща сериозно внимание на подобни заплахи. Нейният отговор е бърз и адекватен. Седмица преди пакта полицията блокира западните квартали на София, населени предимно с българи, бежанци от Македония. Задържани са около 30 души, а по-видни дейци на македонското движение са привикани в Дирекцията на полицията, където са накарани да подпишат декларации, че няма да пропагандират против договора.¹³

Опасенията, че подписването на пакта ще бъде съпроводено от протестни акции и насилия, идващи от ВМРО, не се сбъдват. Нито Организацията е толкова силна, нито властта ѝ позволява активни мероприятия. След 24. I. 1937 г. дейците от националноосвободителното движение на българите от Македония, залагат на пропагандата в стремежа си да компрометират българо-югославския договор. И понеже македонските функционери в Царството се следят зорко от полицията тонът за борба срещу пакта идва от далечните Съединени щати. Вестник *Македонска трибуна* (орган на Македонската патриотична организация, близък до Ив. Михайлов), започва масирана агитация против договора. „Народът от села и градове – пише в органа на МПО – се изказва много зле за ‚вечното‘ приятелство между Кьосеиванов и Стоядинович“. Изданието публикува и самия текст на споразумението, което е определено като „позорен документ“.¹⁴ Поместват се

¹² ЦДА, ф. 370 к, оп. 3, а. е. 98, л. 1.

¹³ *Пак там*, л. 73. В деня на подписването на пакта в Дирекцията на полицията е привикан Кирил Дрангов (близък съратник на Иван Михайлов – водачът на Вътрешната организация). Видният деец на ВМРО е предупреден, че „всяка проява от подобен характер (демонстрации насочени срещу договора и терористични действия – б. м.) ще бъде наказана по най-строг начин“. На Дрангов също е поднесена декларация, задължаваща го да не агитира против споразумението, която той отказва да подпише. Вж.: АМВР, об. 23659, том II, л. 1–2.

¹⁴ *Македонска трибуна* информира и за задържанятия от българската полиция на македонски деятели. Даден е пример с Димитър Ачков (депутат от Демократическия сговор в XXII

кореспонденции от различни събрания на българо-македонската емиграция в САЩ и Канада, които категорично осъждат пакта.¹⁵ Дава се място и на реакцията на хърватската диаспора към българо-югославския договор.¹⁶

За да илюстрира по-добре „предателството на Кьосеиванов“, *Македонска трибуна*, поднася на читателите си изказване на Стоядинович, в което той отбелязва, че с пакта „на нашата (югославската – б. м.) източна граница ние вече със страх и безпокойство не ще гледаме“.¹⁷ Кампанията, водена от „*Македонска трибуна*“, добива завършен вид с нарочна декларация на МПО. Написана на английски и разпространявана основно в Съединените щати, тя заклеймява българо-югославското споразумение, тъй като то няма да спомогне за разбирателството на Балканите.¹⁸

ОНС и симпатизант на ВМРО). На страниците на вестника е публикувано негово писмо до цар Борис III, в което бившият народен представител се жалва: „Днес бях възпрепятстван да присъствам на молебна по случай рождения ден на Височайшата ви дъщеря, принцеса Мария-Луиза (първото дете на българския монарх е родено на 13. I. 1933 г. – б. м.). Точно по това време бях извикан в Дирекцията [на полицията], където ми бе предложено да подпиша една срамна декларация, с която ме предупреждават да не говоря с висок глас против *сатанинския пакт* (подч. от мен – б. м.)“. Оплакването си Ачков продължава: „Не знам по чий антибългарски и антидържавни внушения полицията прави всичко възможно за угода на враговете – да събира писмени доказателства, че в България съществува брожение против пакта“. Вж.: ЦДА, ф. 85 к, оп. 3, а. е. 90, л. 8; „Кьосеиванов губи равновесие“, *Македонска трибуна*, бр. 521, 11. II. 1937 г. Като човек занимаващ се с политика Ачков би трябвало да осъзнава, че не бива да очаква отговор от царската канцелария, в който държавния глава ще вземе неговата страна. Причината е много проста – именно монархът стои в дъното на провежданата от Кьосеиванов външна политика. Ето защо Ив. Михайлов ще напише, че пактът е „*уговорен между Стоядинович и цар Борис*“. Вж.: Михайлов Ив., *Спомени*, том III, София, 1997, стр. 621.

¹⁵ На подобна сбирка Петър Ацев (от 1932 г. той е начело на МПО) заявява: „Нам днес предстои да водим борба срещу един съюз – съюзът между сръбските шовинисти и софийските предатели“. На тези събрания се приемат и декларации срещу пакта. Ето какво гласи една от тях: „Изказва (събранието – б. м.) безграничното си отвращение от противонародната външна и вътрешна политика на сегашния български премиер Кьосеиванов. Напълно отрича пакта за ‚вечно приятелство‘, сключен между тираните от Белград и умопомрачените ‚сближенци‘ от София, тъй като този договор не съдържа нито една гаранция за защита на поробения македонски и хърватски народи, страдащи от сръбско робство“. Вж.: ЦДА, ф. 85 к, оп. 3, а. е. 90, л. 9; „Внушителни протести срещу мизерните ‚сближенци‘“, *Македонска трибуна*, бр. 521, 11. II. 1937 г.,.

¹⁶ Лидерите на хърватската емиграция декларират пред *Македонска трибуна*, че пактът „ни най-малко може да ангажира хърватския народ“. *Пак там*.

¹⁷ Вж.: ЦДА, ф. 85 к, оп. 3, а. е. 90, л. 10; „Нови доказателства за предателството на Кьосеиванова“, *Македонска трибуна*, бр. 523, 25. II. 1937 г.

¹⁸ МПО оповестява три точки, с които отхвърля пакта: 1. Той не гарантира елементарни човешки права на македонското население; 2. Въпреки пакта правителството на Стоядинович продължава асимилаторската политика спрямо българо-македонците под югославско робство; 3. Защото сближението, прокламирано от Кьосеиванов и Стоядинович, с нищо няма да облекчи неописуемите страдания на изтормозените македонци. Вж. ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 355, л. 1–2; *Македония, Сборник от документи и материали*, София, 1978, стр. 767. Посрещнат на нож от МПО, българо-югославският пакт получава подкрепа от емигрантски организации на македонски българи, клонящи към комунистическите идеи

Активността на МПО дава кураж на македонските дейци в Царството да заявят публично позицията си относно пакта. В своеобразен техен говорител се превръща инж. Христо Станишев (виден деец на българското националноосвободително движение в Македония, още от неговото създаване през 90-те години на XIX в.). В нарочна статия, разпространявана от ръка на ръка и намерила място отново на страниците на *Македонска трибуна*, той категорично се противопоставя на българо-югославското споразумение. „Ние не можем – пише Станишев – да не бъдем против всеки политически акт, който потвърждава разпокъсването на Македония... Българо-югославският пакт е опорочен в самия си корен. Той е сключен без обществени предпоставки, при една сурова цензора на слово и печат, без каквото и да било разискване. Той е изработен и подписан от едно временно правителство (подч. от Хр. Станишев – б. м.), натрапено с преврат, подобрено чрез шест метаморфози от 19 май 1934 год. до днес... Това правителство, в никой случай, няма качеството да изразява народната съвест и воля“. С ирония стария деец определя договора, като втори Ньой. „Ние – споделя той – виждаме в споразумението Белград–София едно българско отказване от права (подч. от Хр. Станишев – б. м.) и едно косвено ново преподписване на създаденото в Ньой положение“¹⁹ Обвиненията на Хр. Станишев към българското правителство са тежки, но те изразяват силното притеснение на умерените дейатели от националноосвободително движение на македонските българи, че софийските управници са жертвали Македония, в името на други политически цели.

През лятото на 1937 г. позиция към пакта вземат и най-верните сътрудници на Ив. Михайлов – К. Дрангов и Йордан Чкатров. Тяхното мнение е важно, тъй като най-точно предава отношението към българо-югославското сближение на най-силната група във ВМРО.²⁰ В писмо, адресирано до министър-председателя двамата, „с чувство на национален срам“, посрещат всички „падения, във връзка с Македония, които се извършиха и вършат от българските правителства, след 19 май 1934 год“. Писмото продължава така: „Четохме и Вашите изявления пред сръбските вестници, преди подписването на пакта, че „всички въпроси между двата братски

и облъхани от македонизма. Така например Акционният комитет на македонските емигранти в чужбина (със седалище в Швейцария) подкрепя споразумението и счита, че то е правилният път за загърбване на враждата между българи и сърби за Македония. Вж.: ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 566, л. 8–9; ф. 370 к, оп. 3, а. е. 98, л. 150.

¹⁹ ЦДА, ф. 85 к, оп. 2, а. е. 114, л. 1; оп. 3, а. е. 200, л. 1–3; Станишев Хр., „Македония и Пакта за вечно приятелство“, *Македонска трибуна*, бр. 540, 24. VI. 1937 г.

²⁰ Дрангов забавя реакцията си към споразумението. По информация на полицията през февруари 1937 г. нямал намерение да води активна дейност срещу пакта, „докато не види какви блага ще донесе той за България. След това щял да вземе становище“. Вж.: АМВР, об. 23659, том II, л. 9. Седем месеца след подписването на договора явно у Дрангов изкрystalизира отношението му към него.

народа (т. е. между българи и сърби) са разрешени', чували сме и конфузните Ви обяснения на 'четири очи', че с пакта 'аз не съм жертвувал Македония, не съм жертвувал българските национални идеали'. Дълбоко вярваме във Вашите думи, защото Вие и Ние, и който и да е смъртен, сме много малки, за да жертваме Македония или общо българските национални идеали... А що се касае частно за Македония, с Вас или без Вас, тя ще продължи да търси начин за отхвърляне на робството на новите ѝ поробители²¹. Действително силни думи, предаващи крайно отрицателната позиция на видните организационни дейци към външнополитическата линия на българското правителство. Но освен становище към пакта, написаното от Дрангов и Чкатров предава отношението им изобщо към безпартийния режим, ограничил до минимум възможностите на Вътрешната организация за действие.

Реакцията на македонските деятели към разбирателството между София и Белград е напълно обяснима. Но дали царят и правителството му извършват родоотстъпничество, както твърди ВМРО?²² Действително ли българският кабинет жертва Македония? Отговаря ли пакта на националните ни интереси?

Още с известието за намерението на София и на Белград да сключат договор в дипломатическите кръгове по света се появява въпроса за съдбата на Македония. От Съединени щати бостънският вестник *Christian Science Monitor* констатира, че пакта означава „ликвидация на македонския въпрос, като международен проблем. Това предполага формалното признаване от страна на България, че една голяма част от Македония, съставлява неразделна част от Югославия и че съдбата на населението, което я обитава представлява един чисто вътрешен югославски въпрос“.²³ Въпроси относно Македония имат и в Москва. Две седмици преди подписването на българо-югославския договор Никола Антонов (български пълномощен министър в съветската столица) е поканен на среща в Наркоминдела от неговия помощник-комисар Борис Стомоняков (българин по произход, впоследствие разстрелян по обвинение в шпионаж в полза на Германия). На българския ди-

²¹ Пак там, л. 21–23; Билярски Ц., *Иван Михайлов в обектива на полиция, дипломация, разузнаване и преса*, София, 2006, стр. 291–292.

²² Думата „родоотстъпничество“ е използвана от македонците българи, живеещи в Тирана, където намират подслон от сръбските гонения. Стига се даже до парадокс. Група около 30–35 души, родом от Македония, организират митинг пред българската легация в албанската столица, пред която пеят „Тирани, чудо ще направим“. И понеже тези „прекомерно екзалтирани родолюбиви македонци“ не правят подобна демонстрация пред гръцката и югославската легация, българският пълномощен министър в Тирана – Янко Пеев, прави следния извод: „Излиза, че тираните сме ние – българите, а не югославяни и гърци, срещу които някога е бил съчинен тоя марш“. Вж. ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 349, л. 2, 4.

²³ ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 221, л. 74; Тошкова В., *България в балканската политика на САЩ 1939–1944*, София, 1985, стр. 34.

пломат той задава няколко въпроса, три от които се открояват: „Признава ли България с този пакт сегашните си граници с Югославия?; Значи ли, че вие се отказвате от Македония?“ Третото питане на Стомоняков удря точно в целта – какво ще бъде отражението на пакта „върху развитието на въпроса за българския излаз на Бяло море?“ По отношение на първите два въпроса българският дипломат отговаря, че политиката на неговата страна „спрямо Македония след войната не е била никога политика на териториално владение, а такава на морално съдействие на македонското население“. Отговорът на третия въпрос ясно показва каква ще бъде линията на българското правителство след сключването на пакта. „България – споделя Антонов със Стомоняков – наблягайки на ‚сигурността‘ (на българския излаз на Бяло море, гарантиран от чл. 48 от Ньойския договор – б. м.), смята, че такава може да се намери само в един териториален излаз [на Беломорието]“.²⁴ Същото българският представител преповтаря и пред първия съветски дипломат – Максим Литвинов.²⁵

Въпроси около пакта имат и дипломатическите среди от Западна Европа. Те живо се интересуват дали в него има точки, пряко отнасящи се до земите в Югославия, населени с българи, както и какъв ще бъде българският външнополитически курс оттук нататък.²⁶

Действително, след подписването на пакта, се забелязва осезаема промяна във външнополитическия курс на България. За първи път от много години Македония престава да бъде приоритет в българската външна политика. Безпартийният режим, в лицето на министър-председателя, при пълната подкрепата на цар Борис III, изважда на преден план нови полити-

²⁴ В коментара си по повод срещата си със Стомоняков, българският пълномощен министър обръща внимание, че „Москва се опасява от българо-югославското сближение, тя ще заработи активно между македонците, за да ги настрои против правителството именно като такова, което продавало Македония. Московските агенти ще се опитат сигурно да проникнат на тая почва в средите от бившата Македонска революционна организация и ако там не успеят, ще засилят групите на македонските федералисти“. Вж.: ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 221, л. 85, 87, 91.

²⁵ *Пак там*, л. 124.

²⁶ Симеон Радев (български пълномощен министър в Лондон) пише до Кьосеиванов: „В английските кръгове съм чувал и други въпроси: подписаният пакт има ли тайни клаузи? Съдържа ли той някое gentlemen's agreement досежно положението на българите в Македония и Западните покрайнини“. Отговорът от София гласи: „Пактът не съдържа никакви тайни клаузи, нито пък има към него тайни конвенции“. Вж.: ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 221, л. 24–26; Спасов Л., *България, Великите сили и балканските държави 1933–1939 г.*, София, 1993, стр. 170–171. Договорът среща одобрение от сър Едуард Бойл, за който има слухове, че има посредническа роля при сключването споразумението. Вж.: Волков, Вл., *Германо-югославские отношения...*, стр. 162. Председателят на Балканския комитет, обаче, счита, че пакта ще проработи само тогава, когато Белград признае малцинствени права на българите в Македония и се осигури на България излаз на Беломорието. Вж. ЦДА, ф. 85 к, оп. 3, л. 34, 57; „Сър Едуард Бойл за българо-югославския пакт“, *Днес*, бр. 350, 1. IV. 1937 г.

чески приоритети – приятелство с Югославия, което ще помогне на България да търси ревизия на Ньойския договор на север и на юг. Това ясно личи от един разговор между българския и югославския пълномощни министри във Варшава, провел се две седмици преди подписването на пакта: „Ние съвместно – казва югославският дипломат Прибислав Гризогоно (хърватин с италианско потекло) на българския си колега Петър Траянов – много леко ще слезем на морето (Егейско – б. м.) и може би сега Гърция по-лесно ще разбере, че ще трябва о време да помисли и да гарантира на България изхода на морето“.²⁷ Горните намерения се потвърждават от самите инициатори на договора – двамата министър-председатели. „Пактът – признава Кьосеиванов в тесен кръг – е сключен със Стоядинович, а не със Сърбия“.²⁸ Оттук идва и устната договорка между двамата – Солун за Югославия, а Дедеагач за България.²⁹

Не след дълго идва време договорът да влезе в действие. На 31 юли 1938 г. между България и Балканската антанта е подписано Солунското споразумение, с което отпадат военните клаузи на Ньойския договор и постановленията на Лозанската конференция, относно демилитаризираната зона в Тракия.³⁰ Договореностите от Солун са в пряко отношение с пакта, тъй като Стоядинович се наема да убеждава партньорите си в Съглашението, да не оказват съпротива в желанието на България да възстанови военната си независимост.³¹ Успехът на българската дипломация кара София още повече да заложи на добрите отношения с Белград. Те се затвърждават на

²⁷ ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 221, л. 59.

²⁸ Арсов П., *Българо-югославският пакт...*, стр. 345.

²⁹ Волков Вл., *Германо-югославские отношения...*, стр. 162; Караганев Р., *България и нейната insufficientia pulmonum или националната кауза за излаз на Бяло море 1919–1941*, София, 2005, стр. 305–307. Югославски представители споделят пред българските си партньори, че „Гърция трябвало да се помири с това неминуемо ампутиране“. Вж. ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 464, л. 9. Стига се и до откровено спекулативни заявления от югославска страна. „Югославският народ и войска – казва Радое Янкович (пълномощен министър на Кралството в Тирана) на българския си колега Пеев – с готовност, съвместно с българите, ще воюват срещу гърците или турците за български и югославски придобивки към Бяло море“. *Пак там*, л. 9.

³⁰ Спасов, Л. *България, Великите сили...*, стр. 178–179; Петров Л., *Проблеми на военната политика на България 1934–1939*, София, 1990, стр. 89–91. Солунското споразумение има и отрицателна страна. С демилитаризирането на Тракия гръцката и турската страна осезаемо засилват военното си присъствие в региона. Това затруднява България в желанието ѝ да постигне излаз на Беломорието и кара София да насочи усилията си към възвръщането на Южна Добруджа. Вж.: Кузманова Ант., *От Ньой до Крайова*. София, 1989, стр. 185; Салков А. П., „Беломорската“ проблема как фактор на международни отношения XIX–XX,“ *ВИ*, 2006, № 3, стр. 55–56.

³¹ *История на българите...*, стр. 429 и сл. Спогодбата между Балканския пакт и България чувствително повдига външнополитическия авторитет на София. Сполучливо е определението на Foreign Office, че след договора от Солун Царството престава да бъде „парий на Балканите“. Вж.: *Цар Борис III в британската дипломатическа кореспонденция 1919–1941*, том II, София, 2007, стр. 152.

срещата между двамата министър-председатели от 31 октомври 1938 г., състояла се в Нишка баня.³² След нея ангажиментите от януари 1937 г., не само остават в сила, но се стига и до разширяването им. Югославският министър-председател отново дава подкрепата си за българските претенции към Южна Добруджа и Западна Тракия.³³ Той добавя, че при една евентуална поддръжка от страна на България, за аспирациите на Белград към Солун, Югославия ще отстъпи на Царството Западните покрайнини.³⁴ Обещанията на Стоядинович влизат в употреба от българската страна. Това ясно личи от прословутата директива № 19 (19 април 1939 г.), в която Кьосеиванов ясно формулира българските национални приоритети – излаз на Егейско море, възвръщане на Южна Добруджа и „евентуално“ възвръщане на Цариградско и Босилеградско.³⁵ Веднага прави впечатление, че в документа не се споменава нищо за Македония. София правилно преценила, че повдигането на македонския въпрос, в момент, когато Югославия е в силна международна позиция е неуместно и е обречено на неуспех.

Българската страна желае договорките от 1937 г. да продължават да важат и когато Кьосеиванов и Стоядинович престават да оглавяват правителствата на България и на Югославия.³⁶ След възвръщането на Южна

³² „Срещата между министър-председателите на Югославия и България“, *Днес*, бр. 829, 2. XI. 1938 г.; „Сређивање југословенско-бугарских односа“, *Политика*, бр. 10930, 1. XI. 1938 г.

³³ Специално по отношение на Южна Добруджа Стоядинович прави усилия да убеди румънския външен министър Грегор Гафенко, че ползата за мира на Балканите ще е голяма, ако Букурещ „даде окончателен отговор“ на София по добруджанския проблем. В противен случай „ще размислим (югославската страна – б. м.) дали вече Балканското съглашение оправдава съществуването си“. Вж. Мошанов Ст., *Моята мисия в Кайро*, София, 1991, стр. 64, 70.

³⁴ Петров Л., *Проблеми на военната...*, стр. 122; Генчев Н., *Външната политика на България 1938–1941*, София, 1998, стр. 34–35. След срещата в Нишка баня у принц Павел силно се засилва страха от българо-югославското сближение, което щяло да доведе до влошаване на отношенията в Балканския пакт, от чието съществуване е толкова заинтересована Югославия. Непосредствено след рандевото Кьосеиванов-Стоядинович, първият регент започва да къса връзките със София, оприличавайки българите на „предателски и коварен народ“, а техният цар на „лисица, като баща си“. Вж.: *Цар Борис III...*, стр. 149.

³⁵ Сирков Д., *Външната политика на България 1938–1941*, София, 1979, стр. 128; Генчев Н., *Външната политика...*, стр. 49; Спасов Л., *България, Великите сили...*, стр. 184.

³⁶ Стоядинович пада от власт през февруари 1939 г. Наред с многото причини за това е и обстоятелството, че към края на 1938 г. той е готов да включи Югославия в проектиран от Рим балкански блок, в който трябва да встъпят още България и Албания. Според италианските планове на Белград се отрежда главна роля в коалицията, но в замяна на това Югославия трябва да отстъпи на България Западните покрайнини и да ѝ съдейства за излаз на Бяло море, в замяна, на което Кралството ще получи компенсации за сметка на Албания. Линията на Стоядинович влиза в пряк конфликт в намеренията на принца-регента Павел, който не иска и да чуе за връщане на Цариградско и Босилеградско на Царството. Вж.: Лалков М., *Югославия 1918–1992*, София, 1999, стр. 134. Към това трябва да се прибави и усещането на югославския министър-председател, че князът иска да го ликвидира физически. Вж.: Михайлов Ив., *Спомени*, том IV, София, 1997, стр. 510–514.

Добруджа, новият български министър на външните работи Иван Попов (преди да поеме този пост той е български пълномощен министър в Белград), прави изявления, че българо-югославските отношения продължават да се развиват в духа на пакта.³⁷ Споделеното от първия български дипломат идва във време, когато добрите връзки между София и Белград са застрашени, поради открития антибългаризъм на новия югославски външен министър Александър Цинцар-Маркович (бивш югославски пълномощен министър в България).³⁸ Въпреки хладния полъх, идващ от Белград, до края на март 1941 г., българската страна запазва надежда за синхрон между двете държави. На 1 март 1941 г. във Виена българският министър-председател Богдан Филов подписва протокол за присъединяването на България към Трестранния пакт, в замяна на което Царството трябва да получи Западна Тракия (след Крайовската спогодба от септември 1940 г., това на практика означава реализация на директива № 19).³⁹ Българската страна има уверенията на Берлин, че скоро към Оста ще се присъедини и Югославия. Лично цар

Отстраняването на Стоядинович от управлението се посреща с тревога от цар Борис III. Българският монарх се „вайкал“ пред обкръжението си: „Тъкмо се разбрах с крал Александър – убиха го. Стоядинович имаше проекти, които отваряха благоприятни перспективи – изпъдиха го“. Вж.: Мошанов Ст., *Моята мисия...*, стр. 33. Според доклад на Джордж Рендел (британски пълномощен министър в София) царят „съжалявал за него (Стоядинович – б. м.), „тъй като бил твърд привърженик на политиката за приятелство с България“. Вж.: *Цар Борис III...*, стр. 201. Кьосеиванов подава оставка точно една година по-късно, след като влиза в антигонизъм с държавния глава – не бил „достатъчно удобен“. Вж.: Муравиев К., *Събития и хора...*, стр. 267. Един от доводите, с които е отстранен от министър-председателския пост е, че забранява митингите по националния въпрос. С други думи, Кьосеиванов не допуска уличен натиск, върху решенията му по външната политика на страната. Вж.: *История на българите...*, стр. 457.

³⁷ „Изјава г. Попова о бугарској спољној политици“, *Политика*, бр. 11676, 4. XII. 1940 г. Поемането на Външното министерство от Попов се счита, като продължение на линията на Кьосеиванов, за сближение с Югославия. Вж.: Николаев Н. П., *Фрагменти от мемоари...*, стр. 196.

³⁸ Цар Борис III направо заявява: „Цинцаринът (Цинцар-Маркович – б. м.) ни мрази“. Вж. Мошанов Ст., *Моята мисия...*, стр. 33, 71. По-късно Кьосеиванов ще сподели, че в лицето на Цинцар-Маркович югославската страна денонсира пакта. Вж.: Танев Ст., *Дневник*, София, 2005, стр. 149.

³⁹ Сирков Д., *Външната политика...*, стр. 277. Ето как един англичанин, свидетел на онези събития, оценява присъединяването на България към Оста, което е възнаградено със Западна Тракия: „Българските лидери, чиито прогнози относно това кой ще победи в Първата световна война, се оказват грешни, което коства много на страната, допускат същата грешка. Повярвали на уверенията на Хитлер, че той вече е спечелил войната и съблазнени от перспективата да получат гръцки територии на юг, те се съгласяват да участват в операция „Марита“ (германския план за превземане на Гърция – б. м.), като позволят на немците да придвижат войските си до българо-гръцката граница“. Същият автор говори за югославските политики с подчертан респект, защото се оказали „далеч по-мъжествени и не толкова сговорчиви“, за разлика от българските си колеги. Вж.: Ширер У., *Взлет и падение Третъого райха*, Москва, 2003, стр. 845–846 (оригинално заглавие: Shirer W., *The rise and the fall of the Thirh Reich*, London, 1960). Оценката на Ширер си струва да бъде анализирана.

Борис III настоява за това.⁴⁰ Наистина на 25 с. м. югославският министър-председател Драгиша Цветкович, заедно с неговия външен министър, слагат подписите си под Тристранния пакт, като преди това се сдобиват с гаранции от Германия, че Райхът не само ще брани югославската териториална цялост, но ще осигури на Белград излаз на Бяло море.⁴¹ Едва след преврата в Белград от 27 март, когато в Берлин решават да се ликвидира Югославия като държава, Адолф Хитлер съобщава лично на българския пълномощен министър в германската столица, че предателството на Белград „е разрешило въпроса за Македония“.⁴² С това българо-югославското приятелство се превръща в овехтяла дреха, никому ненужна.⁴³

⁴⁰ Тошкова В., *България и Третият райх 1941–1944*, София, 1975, стр. 47.

⁴¹ Лалков М., *Югославия 1918–1992...*, стр. 144–145; Йелавич Б., *История на Балканите*, том II, София, 2003, стр. 241. В резултат от студеното отношение на Цинцар-Маркович към България и стагнацията в българо-югославските отношения, София реагира крайно негативно на германското намерение да се даде Солун на Югославия. Българските протести остават без последици, защото Хитлер гледа на Белград, като на стратегически партньор и изобщо не мисли да жертва югославските интереси, а оттук и своите планове. Вж.: Митаков В., *Дневник*, София, 2001, стр. 380. Ето защо българската страна трябва да се задоволи с надеждата, че с влизането на Югославия в Оста, Райхът ще постави пред Белград въпроса за облекчаване на положението на българите в Македония. Вж.: *Национално-освободителното движение на македонските и тракийските българи 1878–1944*, том IV, София, 2003, стр. 301. За онази част от българската общественост, която емоционално е свързана с македонския проблем, включването на България и на Югославия в Тристранния пакт, е равносилно на втори Берлински договор по отношение на Македония. В спомените си известният дипломат Стефан Попов дава някои любопитни подробности около присъединяването на двете страни към Оста. Непосредствено след церемонията в двореца Белведере премиерът Филев и българският пълномощен министър в Берлин Първан Драганов водят разговор на четири очи за последици от току-що извършения акт. Когато Драганов повдига въпроса за Македония, Филев го прекъсва с думите: „За каква Македония говорите, ние не можем още да смелим Тракия“. Вж.: Попов Ст., *Безсъници*, София, 1992, стр. 128–129. Попов добавя и друг интересен момент. На церемонията по присъединяването на Югославия към Тристранния пакт е поканена и българска делегация, водена от Драганов. В деня на събитието той вика при себе си Попов и споделя: „Отиваме да погребем Македония, но за всичко ние сме си виновни“. *Пак там*, стр. 129. На другия полнос са царят и министър-председателят. Борис III изглеждал „доволен“ от вестта за включването на Белград в Оста, а Филев посрещнал новината с радост. Вж.: *Съветниците на цар Борис III*, София, 1993, стр. 202; Филев Б., *Дневник*, София, 1990, стр. 293; Николаев Н. П., *Фрагменти от мемоари...*, стр. 235.

⁴² Тошкова В., *България и Третият райх...*, стр. 49; Йелавич Б., *История на Балканите...*, стр. 241. По повод случващото се в Югославия Кита Филова (съпруга на Б. Филев) отбелязва в дневника си: „Македонците тържествуват, защото може би, Югославия ще се разкапе. Може би имат право. Всяко зло за добро“. Вж.: Филова Е., *Дневник*, 1992, стр. 76.

⁴³ С радикалната правителствена промяна в Белград българските управляващи понесат неочакван удар. „Политиката на сътрудничество с Югославия – пише Николай П. Николаев (бивш министър в кабинета на Кьосеиванов) – надеждите да вървим с нея в пълна хармония, през цялото траене на тая война, пропаднаха“. Еуфорията в София около решението на Хитлер да позволи навлизането на български войски в Македония не се споделя от хората, които са добре запознати с цялостната политическа обстановка на Балканите и в Европа. Константин Сарафов (главен секретар в Министерството на външните работи и вероизповеданията и син на Михаил Сарафов, който към края на XIX в. е директор на

И така, Пактът за вечно приятелство дава нова насока в опитите на България да бъдат поправени неправдите от Ньой. Със споразумението българската страна остава на заден план Македония. Тежест в българската политика придобиват Южна Добруджа и Западна Тракия.⁴⁴ Защо се получава така?

1. София прекрасно разбира, че за да бъде пробит обръча около България, затегнат особено след създаването на Балканското съглашение, Царството трябва да си осигури подкрепата на някой от съседите си. Най-подходяща за това е Югославия. Тя е със силни международни позиции и решаващ фактор в Малката антанта и Балканското съглашение. Като допълнителен аргумент идва и идеята за славянско единство, набираща скорост при несигурната ситуация на Стария континент.

2. През втората половина на 30-те години на XX в. е почти невъзможно българската страна да повдигне македонския въпрос и той да бъде решен в полза на Царството. Причината за това може да бъде търсена в правилното разбиране на българската дипломация, че позициите на Югославия, в момент, когато войната е неизбежна, са много по-силни от тези на България. Голямата битка между Великите сили на Балканите е за Югославия и никой – нито Западните демокрации, нито Германия и Италия, а даже и Съветския съюз (с него Кралството установява дипломатически връзки през юни 1940 г.) не могат да си позволят лукса да ощетят Белград. Напротив – по това време, всички големи играчи на европейската сцена, отправят съблазнителни оферти към Югославия.⁴⁵ Ето защо София се отказва да постави на зелената маса проблема за Македония.

Солунската мъжка гимназия „Св. Св. Кирил и Методий“ споделя: „Тия, които тържествуват сега у нас, че поради преврата в Белград добиваме Македония, която нямаше шанс да получим, ако Белград беше останал в Тристранния пакт, не са много далновидни“. Той още е силно обезпокоен от трудностите, които предстоят около администрирането на Македония. Вж.: Николаев, Н. П., *Фрагменти от мемоари...*, стр. 239, 242. Факт е, че софийското правителство назначава на редица държавни длъжности във Вардарска Македония хора, които идват от вътрешността на България и не познават сложните процеси, станали в областта през последните 20 г. Това води до неприятни ситуации и идва да подсказже колко прав е бил К. Сарафов. Вж.: Енчев В., *Югославия. Последната балканска империя*, София, 2005, стр. 262–263.

⁴⁴ Българската страна притежава силен аргумент в дипломатическата борба за Южна Добруджа. Въпреки засилената румънска колонизация, областта запазва предимно българския си облик. Не така стоят нещата със Западна Тракия. Съгласно решенията на конференцията от Сан Ремо (1920 г.) тя е предадена на Гърция. Само в периода 1919–1924 г. тя е напусната от близо 70 000 българи. Това става съгласно българо-гръцката спогодба за „доброволно“ изселване на малцинствата. След гръцкия погром в Мала Азия (1922 г.) мястото им е заето от гръцки бежанци от Смирна и региона. С протокола Калфов-Политис (1924 г.) и спогодбата Моллов-Кафандарис (1927 г.) българската страна признава новосъздаденото положение в областта. Вж.: *Алманах на българските национални движения след 1878 г.* София, 2005, стр. 31, 40, 538–539, 544, 546–547.

⁴⁵ Този въпрос е подробно изследван във вече цитираното съчинение на проф. Вл. Волков. Димитър Пешев (подпредседател на XXV ОНС и инициатор на подписката, спасила българските евреи) с право нарича Югославия „галеното дете на западните държави, фа

3. Извършват ли, с подписването на пакта, предателство спрямо националните интереси, българският цар и българското правителство, както твърдят среди от ВМРО? С оглед на гореказаното, като опитни дипломати, Борис III и Г. Кьосеиванов добре разбират какви са възможностите на България, в трудната политическа обстановка в Европа и на Балканите. В този ред на мисли държавният глава и неговият пръв министър са повече прагматици и реалисти, отколкото хора, правещи политика водени от емоциите си.⁴⁶ Трябва да се подчертае, че голямата част от българския политическият елит посрещат пакта с удовлетворение. Двете национални катастрофи, в чиято основа стои Македония, нескончаемите македонски убийства, тежкия режим на живот, наложен от ВМРО в Пиринския край, уморяват българското общество от македонския проблем, който се превръща във вечна Голгота за българския народ.

4. С българо-югославското споразумение, поднася ли българската дипломатия Македония в жертва на великосръбския национализъм? Колкото и да са добри личните взаимоотношения между Кьосеиванов и Стоядинович, първият югославски министър подписва пакта с ясна цел – да гарантира източната граница на страната си, като отклони българското желание за ревизия в друга посока.⁴⁷ Само два месеца по-късно (март 1937 г.) Стоядинович ще успее да уреди отношенията на Белград с Рим,⁴⁸ а през декември 1940 г., под зоркия поглед на Берлин, неговите наследници ще постигнат спогодба и с Будапеща.⁴⁹ Така Югославия гарантира собствената си неприкосновеност и си осигурява добри позиции на европейската сцена. При подобна ситуация, при евентуален директен сблъсък (било то военен или дипломатически) с Югославия, за Македония, България трудно би излязла победител. Ето защо София отлага решаването на македонският

воризирана от тях във всички събития от Първата световна война и събитията след нея“. Вж.: Пешев Д., *Спомени*, София, 2004, стр. 195.

⁴⁶ Максималистично настроените български политици не могат да простят външнополитическата линия на Кьосеиванов. „Ето това е политиката на твоя Кьосеиванов – изрича генерал Христо Луков (водач на крайната българска десница) пред Стефан Танев (главен редактор на в-к „Утро“, – Това е политиката, която се насажда от всички ръководни места... Ние отидохме в Белград и се отказахме от Македония! Как можахме да се откажем от нея? Не, никога не бива да се отказваме!“ Вж.: Танев Ст., *Дневник*, София, 2005, стр. 134. По всичко личи, че генералът изобщо не си е взел поуки от събитията, последвали 16. VI. 1913 г.

⁴⁷ Lukač D., *Treći rajh i zemlje Jugoistočne Evrope. Drugi deo 1937–1941*, Beograd, 1982, стр. 60; Волков Вл., *Мюнхенский сговор и балканские страны*, Москва, 1978, стр. 73. Пред С. Радев, високопоставен английски дипломат споделя: „Външната политика [на Стоядинович е да] осигури Югославия, че [тя] няма да бъде въввлечена във война“. Вж.: ЦДА, ф. 176 к, оп. 7, а. е. 464, л. 16.

⁴⁸ Milak E., *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Beograd, 1987, стр. 132–141; Цветковска Н., „Врските на владата на Милан Стоядинович со Италија и нивниот одраз во Вардарскиот дел на Македонија 1935–1939“, *ГИНИ*, № 2, 1998, стр. 79.

⁴⁹ Лалков М., *Югославия 1918–1992...*, стр. 145.

проблем за бъдещето, като не се отказва от претенциите си да бъде защитник на македонските българи.⁵⁰ Затова българската страна настоява пред Берлин за включването на Белград в Тристранния пакт, като счита, че така по-лесно биха могли да се постигнат договорки, облекчаващи положението на българите в Македония.⁵¹

Казано обобщено – пактът е различният път, по който България тръгва, за да реши проблемите, натрапени ѝ с договора от Ньой. Той е рожба на мирната ревизия, на която залага българската дипломатия. Без него не би бил възможен пробива в международната изолация на страната, а оттук и осъществяването на Солунското споразумение.⁵² За съжаление потенциалът на пакта не може да бъде реализиран докрай. Принцът-регент Павел и външният му министър Цинцар-Маркович не желаят тясно сътрудничество с България и отхвърлят протегнатата ръка на София, защото се опасават от засилване на българските позиции в региона.⁵³

Събитията след април 1941 г. дават тласък на радикалните решения и на едно доста крехко българско национално обединение, постоянно контролирано от Третия райх. С поражението на Германия на Балканите става ясно колко ефемерно е било то.

⁵⁰ Манчев Кр., *Югославия и международните...*, стр. 160–161, 165; Марков Г., *Българо-германските отношения 1931–1939*, София, 1984, стр. 129.

⁵¹ Ив. Попов великолепно осъзнава каква политика води Райхът на Балканите и какви са реалностите на полуострова. Българският външен министър е пряк: „Илюзии не бива да си правим. Германия се бие за своите големи интереси. Те са на пръв план. Те няма да се бият с Югославия, за да получим ние Македония. Нашата задача и тая на бъдещите поколения трябва да бъде да заздравим взетото. Получихме Добруджа... Ще получим Гръцка Тракия. Имаш ли представа (този разговор Попов води с Ст. Танев – б. м.) какво значи това. В тая област има един милион гърци. Какво ще ги правим?“. Вж.: Танев Ст., *Дневник*, София, стр. 1104–1105. През целия диалог с главния редактор на в-к „Утро“, който е невъзможно да бъде предаден изцяло тук, Попов се показва като човек, познаващ прекрасно ситуацията на Балканите.

⁵² Три години след договора Кьосеиванов ще разкрие мотивите си да инициира българо-югославското споразумение: „Нашите съседи се обвързаха помежду си с Балканския пакт. Тоя пакт не беше насочен срещу никой друг, освен срещу нас. Аз трябваше да го парирам“. Вж.: Танев Ст., *Дневник...*, стр. 149.

⁵³ Пред лорд Лойд (председател на Британския съвет) принцът-регент Павел цинично определя България, като страна, с която „човек единствено може да си губи времето, тъй като на нито една дума казана от цар Борис и неговото правителство не може да се гласува доверие“. Вж.: *Цар Борис III...*, стр. 275. Откритата антибългарска позиция на управляващите край Сава и Дунав, буди огорчение в София. „Белград – доверява Кьосеиванов – излезе некоректен. Некоректни излязоха те към нас, не ние към тях“. *Пак там*, стр. 132.

Резиме

Пакт за вечно пријателство у контексту бугарског националног питања

Кључне речи: Бугарска, Југославија, Македонија, цар Борис III, Косеиванов, Стојадиновић, ВМРО, пакт

Пакт о вечном пријателству, закључен јануара 1937. између Бугарске и Југославије, проистекао је из новог правца у бугарској спољној политици насталог након преврата 19. маја 1934. У настојању да пробије изолацију којом су је окружили суседи, Бугарска је посегла за компромисима у односима са Југославијом. Први пут после много година Македонија престаје да буде приоритет бугарске спољне политике. Режим оличен у председнику владе Г. Косеиванову, уз пуну подршку цара Бориса III, ставља у први план нове политичке приоритете – пријателство са Београдом, које ће помоћи Бугарској да тражи ревизију Нејског уговора на северу и на југу тј. ка Румунији и ка Грчкој. Потенцијали овог пакта нису остварени у потпуности. Негативан став према Бугарској принца Павла Карађорђевића и његовог министра спољних послова А. Цинцар-Марковића био је препрека тешкој сарадњи двеју земаља. Када се томе дода сложена геополитичка ситуација на Балкану у марту–априлу 1941, бугарско-југословенски пакт више никоме није био потребан.